

A legfranciábbb amerikai

Man Ray fotográfiái

RÓZSA T. ENDRE

MODEM, Debrecen, 2018. XII. 9. – 2019. II. 24.

Man Ray ma mindenekelőtt fotósként közismert. Debrecenben rendezett kiállításának kurátora, Petrányi Zsolt is ezt a bevált utat követte, amikor összeállította a tárlat anyagát. A bemutatott fotók tematikus csoportosítása miatt kissé egysíkúvá vált a kiállítás, amely az alcíme szerint a „kísérletezéstől a művészetig” tekinti át Man Ray pályáját. De ha valaki csak ennek a kiállításnak az alapján szeretne megismerkedni Man Ray művészetével, nem jutna messzire. Ő ugyanis nagyon sokoldalú alkotó volt, az elsők között készített dadaista és szürrealista objekteteket, tárgykollázsokat és asszemblázsokat, de a hagyományos szobrászat és festészet területén is otthonosan mozgott, avantgárd filmjeinek hatása pedig máig tart.

A debreceni kiállítás Ray 1926-ban készült *Emak Bakia* című filmjével egészíti ki a fotók bemutatását. A baszk nyelvű kifejezés értelme: ne zavarj! Az alkotás alcíme szerint cinepoeme, vagyis filmvers, és főként a dada esztétikájának értelmében tekinthetjük költészetnek. Többen szürrealista remekműnek mondják, de a két stílus kategória nincs egymással ellentmondásban. Rayt mindkét kör a tagjai közé számította, erről tanúskodnak a kiállítóterben látható csoportképek is. Érdeemes lett volna a neveket is a fotók alá írni, és kommentárral ellátni őket, ahogy véleményem szerint André Breton szolarizált portréja is kommentárt kíván. A tárlat ugyanezen fertályán találkozhatunk Jean Cocteau-val, aki egy fehér vonalstruktúrákból összekapcsolódó vázlatos fejformát tart a kezében. A kép a Cocteau által 1930-ban készített, *A költő vére* (Le sang d'un poete) című szürrealista filmjének standfotója. A filmben a szoborszépségű Lee Miller is szerepelt, aki Ray tanítványa, modellje, és a szeretője volt akkoriban. A szintén fotókat készítő Miller végül Ray mestere lett, hiszen minden valószínűség szerint ő dolgozta ki a

fotó: Hutanu Emil

MAN RAY: Szürrealista akció (automatikus írás) André Breton és mások részvételével, 1922 (későbbi nagyítás, Pierre Gassmann, 1980)

© MAN RAY TRUST / ADAGP, Paris 2019 HUNGART © 2019

Fotó: Huanu Emil

MAN RAY: *Állófogás*, 1920 (későbbi nagyítás, 1975)

© MAN RAY TRUST / ADAGP, Paris 2019 HUNGART © 2019

MAN RAY: *Vissza az alapokhoz*, 1923 (későbbi nagyítás, Pierre Gassmann, 1975)

© MAN RAY TRUST / ADAGP, Paris 2019 HUNGART © 2019

szolarizációs eljárást, amely a fotót a grafika felé közelíti. (És amely olyan népszerű lett, hogy több mai okostelefonon a fotók szolarizálása választható opció.)

Ray filmje egy képkaleidoszkóp, töredékek sorozata, amelyek végül is megmaradnak töredékeknek. Hiába keresünk benne akárcsak többé-kevésbé logikus rendet, nem találunk. A képek szolgálatják a kötőanyagát, vizuális analógiák révén. Mozgó, vibráló fényfoltok, hullámzó vízfelületek és csillogó tárgyak követik egymást, álomszerű folyékonyással. A film közepe táján feltűnik sminkelés közben a női ruhába öltözött Jacques Rigaut, a dadaista öngyilkosság hirdetője, aki három évvel később, 30 éves korában valóban szíven lőtte magát. Amúgy Ray is ábrázolta önmagát az öngyilkosság pózában. Nyaka körül kötél, kezében revolver, az asztalon óra és italosüveg. Számára érdektelen volt a konvencionális történetmesélés, éppen ezzel keltette fel az utókor figyelmét. A 80-as években Christian Metz filmelméletiről és Tzvetan Todorov filozófus Man Ray filmjei alapján vizsgálták felül a narratíva hagyományos fogalmát, mely szerint a történetnek eleje van és vége. Ezzel szemben szemantikai-szemiotológiai nézőpontból elemezték a fantázia strukturáját. Évtizedekkel később a rendező Oskar Alegria felkutatva Man Ray filmjének eredeti

helyszínét. A házat Baszkföld híres nyaralóhelyén, Biarritzban találta meg, és 2012-ben maga is filmet készített róla, *La casa Emak Bakia* címmel.

Marcel Duchamp volt a legamerikaibb francia, Man Ray pedig a szöges ellentéte: ő amerikaiból lett franciává. Hamarosan mély barátságot kötöttek egymással. 1913-ban New Yorkban egy kiürített fegyverraktár hatalmas épületében mutatták be a modern európai művészetet átfogó kiállítást, és mellé társították az akkori amerikai művészet alkotásait. Az esemény a fegyverraktárról kapta a nevét, Armory Show néven vált ismertté, sőt hírhedtté. Még az akkori amerikai elnök, Theodor Roosevelt is megszólalt a tárlat kapcsán, és kijelentette, hogy ott mindent lehet látni, csak művészetet nem. Tömegek tolongtak, nagy volt a botrány. Duchamp *Lépcsőn lemenő aktját* az egyik újság így gúnyolta: Robbanás a ládagyárban. Néhány név a kiállításról: Ingres, Delacroix, Degas, Cézanne, Renoir, Van Gogh, Toulouse-Lautrec, Gauguin, Braque, Picasso. Csodálatos anyagot gyűjtöttek össze, de Amerika akkor még nem jutott el arra a szintre, hogy megértse és befogadja azt. A kereskedelmi ösztöntől vezettetve viszont sokan vásároltak. Ha ekkora a cirkusz, csak van benne valami! Néhány évtized múlva kiderült, fillérekért jutottak milliókhoz. Az Armory Show teremtette meg az alkalmat arra, hogy két fiatal művész, Duchamp és Ray egy életre összebarátkozzanak.

A pályakezdő Man Ray akkoriban festőnek készült, a francia fauve-ok stílusa hatott rá, művei minden további nélkül beleillettek volna a Nyolcak, a magyar Vadak kiállítási anyagaiba, de 1916-ra már továbblépett,

fotó: Hutanu Emil

új utakat keresett a festészetben és a szobrászatban. Első jelentős fotóját 1917-ben készítette. Természetesen a barátjáról, Marcel Duchampról. Akkoriban még Amerikában dolgozott, csak 1921-ben érkezett meg Párizsba. A híre viszont megelőzte, úgyhogy tárt karokkal várták, Ray pedig folytatta barátai fotózását. Egyik képén Rigaut, Tristan Tzara és André Breton ülnek egymás mellett. A kor hangadói. Ray a francia avantgárd házi fotósa lett. A debreceni kiállítás bővelkedik a dokumentarista képekben. A férfias Gertrude Stein, Joan Miró, Jean Cocteau, az oroszlánsörényű André Breton és a mindig elegáns Tristan Tzara monoklival, sétatálcával, csokornyakkendőben. Ray egyik elegáns képe Alberto Giacometti törékeny szobrát, *A palota hajnali négykor* (Le palais a quatre heures du matin) című művet dokumentálja. Természetesen nem egyszerű udvari fotósként örökítette meg művésztársait. Beléjük látott, és ezt nem habozott megjeleníteni. Különösen Salvador Dalíról készített kevésbé hízelgő képeket. Szorosan együttműködött barátjával, Marcel Duchamp-nal is. Remek példái ennek a nőnek öltözött, nagy kalapos Duchamp-fotók. A konstruált transzvesztitafigura az ironikus Rrose Sélavy nevet kapta, és légből kapott reklámfotó is készült a fantáziakölnijéről, amelynek a címkéje is fricska, a felirata *Belle Haleine*, azaz *Szép Lehellet*.

MAN RAY: *Önarckép*, 1931, (későbbi nagyítás, Pierre Gassmann, 1982)

© MAN RAY TRUST / ADAGP, Paris 2019 HUNGART © 2019

fotó: Hutanu Emil

Egészen más csoportot alkotnak Ray divat-, aktfotói és a barátnőkről készült képek. Mint divatfotós, főként a ma is létező Vogue és a Harper's Bazaar számára dolgozott, eléggé konvencionálisan. Nyilván ebből biztosította a megélhetését, emiatt készített portrékat a divattervező Coco Chanelről, Elsa Schiaparelliről és másokról. Aktfotói viszont meglehetősen mások, nem a szép női formákat, hanem a szokatlan beállításokat kereste. Egyik meglepő aktját a fiatal Meret Oppenheimről készítette, aki egy nyomdagép kereke mellett áll egy párizsi műteremben, alkarján és a tenyerén fekete nyomdafesték. Kettejük kapcsolatát a Ludwig Múzeum 1997 végén nyílt, *Meret Oppenheim találkozik Man Rayjel* című kiállítása mutatta be. De az igaz és mindent elsőpró szerelem Lee Millerhez fűzte őt. Debrecenben csak néhány fotón tűnik fel Lee Miller, és azok sem viharos kapcsolatukról tanúskodnak. Pár év után Miller elhagyta Man Rayt, és Roland Penrose-hoz, az angol szürrealista festőhöz ment férjhez. A második világháború alatt Lee Miller hadifotósként dolgozott, a partraszállás után követte az amerikai csapatokat, Münchenben Hitler fürdőkádjában fürdött, és Budapestre is eljutott. Több képet készített a romos magyar fővárosról, és lefényképezte Bárdossy László volt miniszterelnök kivégzését. Már csak a magyar vonatkozások miatt is itt lenne az ideje egy budapesti Lee Miller-tárlatnak.

MAN RAY: *Fekete és fehér*, 1926, (későbbi nagyítás, Pierre Gassmann, 1980)

© MAN RAY TRUST / ADAGP, Paris 2019 HUNGART © 2019